

11. Heude W. Rehabilitation of cancer patient in the Federal Republic of Germany // Eur. Medicophis. - 1972. - Vol.8, N3. - P.79-82.
12. Епифанов В.А. Лечебная физическая культура / Учебное пособие для ВУЗов. М.: Издат. дом «ГЭОТААМЕД», 2002. С. 560.
13. Лечебная физическая культура: Справочник / Под ред. проф. В.А. Епифанова. – Медицина, 2001. С. 592.

УДК 159.9.072.5 : 159.922.27

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ПРОБЛЕМИ КЛІЄНТА В КОНТЕКСТІ КОГНІТИВНОЇ ПАРАДИГМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

Шевченко Н.Ф., д. психол. н., професор

Запорізький національний університет

Проблема клієнта розглядається з позицій двох основних підходів - психосемантичного, такого, що визначає семантичну організацію проблеми клієнта в трьохкомпонентній рівневій моделі, і когнітивного підходу, що виявляє когнітивну структуру семантичного простору проблеми клієнта, яка складається з когнітивних елементів (базисної схеми і автоматичних думок) і когнітивних процесів, що забезпечують взаємодію когнітивних елементів і зовнішнього середовища.

Ключові слова: проблема клієнта, семантичний простір, когнітивний підхід, базисна схема.

Шевченко Н.Ф. СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ПРОБЛЕМЫ КЛИЕНТА В КОНТЕКСТЕ КОГНИТИВНОЙ ПАРАДИГМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ / Запорожский национальный университет, Украина.

Проблема клиента рассматривается с позиций двух основных подходов – психосемантического, определяющего семантическую организацию проблемы клиента в трехкомпонентной уровневой модели, и когнитивного подхода, выявляющего когнитивную структуру семантического пространства проблемы клиента, которая состоит из когнитивных элементов (базисной схемы и автоматических мыслей) и когнитивных процессов, обеспечивающих взаимодействие когнитивных элементов и внешней среды.

Ключевые слова: проблема клиента, семантическое пространство, когнитивный подход, базисная схема.

Shevchenko N.F. SEMANTIC ENVIRONMENT OF THE PROBLEM OF CLIENT IS IN CONTEXT OF COGNITIVE PARADIGM OF PSYCHOLOGICAL COUNSELING / Zaporizhzhia national university, Ukraine.

The problem of client is examined from positions of two basic approaches - psychosemantic, which determines semantic organization of problem of client in a three-component level model, and cognitive approach, which finds out the cognitive structure of semantic space of problem of client, which consists of cognitive elements (base chart and automatic ideas) and cognitive processes which provide co-operation of cognitive elements and external environment

Key words: problem of client, semantic space, cognitive approach, basis scheme.

Для практичної психології, зокрема, для таких її напрямків, як психологічне консультування і психотерапія, складають інтерес дослідження, що розглядають шляхи та можливості розв'язання проблеми (запиту) клієнта. Проблема клієнта як психологічний феномен включає як об'єктивний, так і суб'єктивний рівні структурної організації. Водночас проблема клієнта є системним об'єктом, якому притаманні якісні характеристики станів, процесів, властивостей. Різні погляди науковців і практиків на сутність і змістовне наповнення проблеми клієнта передбачають різні підходи до її розв'язання, а отже – різні можливості надання психологічної допомоги.

Метою поданої статті є аналіз проблеми клієнта з позицій двох основних підходів – психосемантичного і когнітивного, а також окреслення можливості надання психологічної допомоги в контексті зазначеної парадигми.

Буденна свідомість розуміє під проблемою щось суперечливе, дисгармонію, яка при цьому не залишається без змін, а впливає на життєві процеси. У термінах психології можна говорити про проблему клієнта як про певне утворення психологічного явища, котре впливає на особистість клієнта. П.П. Горностай, і С.В. Васьківська [1] визначають проблему клієнта як певну психологічну дисгармонію, несприятливий комплекс поведінки, який створює психологічні труднощі, заподіює людині страждання, яких вона бажала б позбутися.

Психологічні проблеми нарівні з іншими чинниками є важливими детермінантами поведінки людини. Чимало стильових особливостей, паттернів поведінки, а також особливості реагування на зовнішні стимули, стереотипи сприйняття та семантична організація свідомості формуються під впливом наявних внутрішніх суперечностей, особливостей дизонтогенезу, невирішених конфліктів та інших проблем.

Ми розглядаємо проблему клієнта як системне психологічне утворення що проявляється на двох основних рівнях:

- на суб'єктивному рівні, де вона існує у вигляді когнітивних актів, емоційних станів і, як наслідок, у загальному психологічному і психічному стані. Сюди ж варто включити «моделі світу» клієнта, своєрідність психосемантики усвідомлення й протікання психічних процесів – мислення, пам'яті, уявлення, сприйняття, відчуття, уваги;
- на об'єктивному рівні, де вона проявляється як показник фізіологічного та психологічного стану, що виражається в актах поведінки, соціальній взаємодії, комунікації.

Змістовий бік проблеми клієнта може бути представлений у вигляді трьох основних складових:

- когнітивна складова - внутрішні суперечності мисленневих актів, процес прийняття рішення, нав'язливі думки тощо;
- емоційно-оціночна складова – переживання негативних емоцій, фрустрації, провини, страху, відчаю, горя, сорому, депресії;
- поведінкова складова: міжособистісна взаємодія, вчинки.

Психологічне консультування як форма надання психологічної допомоги є процесом безпосереднього розкриття та розв'язання психологічної проблеми того, хто звернувся по допомогу, тобто клієнта психологічного консультування. При цьому сама проблема клієнта стає об'єктом консультативного впливу, дія якого досягається шляхом усвідомлення клієнтом своїх внутрішніх ресурсів і можливостей.

Згідно з запропонованою Г.С. Абрамовою [2] моделлю інтерв'ю в психологічному консультуванні, яку ми розглядаємо як приклад однієї з моделей психологічного консультування, процес консультації розпочинається із запиту клієнта про допомогу. При цьому сам клієнт може не усвідомлювати ні істинних причин проблеми, з приводу якої він звернувся до психолога-консультанта, ані бути в змозі сформулювати коректно. Однак клієнт завжди усвідомлює (принаймні на чуттєвому рівні) якусь частину змісту того, що його турбує. Саме цей внутрішній зміст виражається на трьох рівнях: когнітивному, емоційно-оціночному, поведінковому. При цьому, переживаючи свою проблему на цих трьох рівнях, клієнт подає на консультації лише її текстовий зміст. Звісно, існують і невербальні прояви переживання проблеми клієнтом у вигляді

міміки, жестів тощо, ми ж говоримо про вербалізацію проблеми (або її зміст) як про процес розкриття та усвідомлення клієнтом рівневого змісту проблемної сфери.

Виходячи із нашого розуміння проблеми клієнта як семантичної структури (тексту), ми виділяємо значення (внутрішній образ) як центральне утворення, що індукує текстовий зміст проблеми клієнта. При цьому, будучи засобом опису, значення можуть такими не усвідомлюватися. Для усвідомлення значення необхідно вираження його в системі інших значень-понять, значень різних сфер діяльності індивіда (внутрішньої та зовнішньої). В.Ф. Петренко [3] вважає, що усвідомлення засобів свідомості (понять, системи значень) є необхідним суб'єкту для розведення картини (образу) світу і власне дійсності. Дійсність репрезентована суб'єкту через призму чуттєвої моделі світу. Рефлексія засобів пізнання дозволяє через констатацію множинності можливих моделей світу розвести (вичленити) об'єкт пізнання і тим самим забезпечити суб'єкту певну волю у виборі та конструюванні засобів пізнання. А отже, проблема клієнта є певним фільтром, що представляє образ світу клієнта через рівні когнітивних, афективних і поведінкових компонентів проблеми, що ускладнює об'єктивне реагування і адаптивне функціонування особистості у дійсній реальності. Тобто можна говорити про семантичну організацію проблеми, а саме – можливість розгляду проблеми клієнта у вигляді семантичного простору.

В.Ф. Петренко, А.Г. Шмельов [4] визначають семантичний простір як сукупність певним чином організованих ознак, які описують і диференціюють об'єкти (значення) певної змістовної сфери. При цьому окреслюється певне правило групування окремих ознак (дескрипторів) у ємніші категорії, котрі і є вихідним алфавітом цієї редукованої мови – семантичного простору. Отже, проблема клієнта може бути подана у вигляді семантичного простору, що складається із таких елементів, як значення (внутрішній образ проблеми), текст, який описує це значення і вербальні фрагменти, індуковані значенням. В абстрактному вигляді семантичний простір проблеми клієнта є сукупністю ознак, котрі описують внутрішній образ проблеми, причому категорії згрупованих ознак відображають найпроблемніші сфери діяльності суб'єкта, тобто змістовно описують найвразливіші сфери взаємодії індивіда зі світом та з самим собою.

Разом із семантичною організацією, у структурі семантичного простору проблеми клієнта важливу роль відіграють емоції та афекти. Стародавнє утворення психіки людини, емоції, наповнюють семантичний простір. Як зазначалося, проблема клієнта проявляється і на емоційно-афективному рівні, наповнюючи переживання клієнта негативним емоційним забарвленням. Афективне забарвлення обмежує семантичний простір проблеми клієнта, включаючи в себе лише ті ознаки, які перебувають в асоціативному зв'язку з тими ознаками й об'єктами, що мають подібну афективну насиченість. Так, скажімо, здійснюється вибір модальності в НЛП, вільні асоціації в психодинамічних концепціях.

Розглядаючи проблему клієнта як семантичний простір, необхідно розглядати не лише семантичну організацію цього простору, а й також структуру, яка визначає динаміку взаємодії особистості клієнта з зовнішнім середовищем. Оскільки проблему клієнта ми трактуємо як певне змістовне поле (текст), то буде доцільним розглянути структуру семантичного простору, спираючись на основні положення когнітивного підходу:

- думки, атитюди й почуття можуть бути виявлені і розглядатися, а в подальшому інтерпретуватися нарівні з поведінковим компонентом будь-якої поставленої проблеми;
- когнітивні явища можна розглядати як акти внутрішньої мови, вони завдають певний контролюючий вплив на поведінку та настрої суб'єкта і за певних обставин можуть бути змінені;
- когнітивна перебудова спричиняє відповідні зміни в поведінці та настрої клієнта.

Відштовхуючись від цих положень, приходимо до розгляду структури семантичного простору проблеми клієнта, а саме: звертаємось до підходів когнітивної терапії А. Бека [5,6] і раціонально-емотивної терапії А. Елліса [7].

А. Бек вважав важливим вплив мислення на розвиток психологічних проблем і психічних захворювань, тому свій експериментальний метод він будував на виділенні суттєвої ролі когнітивних елементів і когнітивних процесів у взаємодії особистості з зовнішнім світом. Автор надавав значення таким процесам, як «децентрація» і «дистанціювання. Останнє передбачає здатність до розрізнення стверджень «я вірю» (тобто думки, які мають стати предметом валідазації) і «я знаю» (незаперечний факт).

Розглянемо основні когнітивні елементи концепції А. Бека стосовно семантичної організації проблеми клієнта. Базисна схема - настанови й посилення, набуті в дитинстві і виражені у вигляді певних правил функціонування та адаптації особистості до мінливих умов середовища. Що визначає базисну схему? Вочевидь, у її основі є певне правило, сформоване в ранньому дитинстві близькими клієнтові людьми (батьками, друзями тощо) або ж емоційне негативне переживання раннього дитинства, осмислене і перероблене дитиною на рівні розумового акту.

Таке ствердження співвідноситься з положеннями теорії соціально-культурної зумовленості свідомості Л.С. Виготського та редукціоністській позиції психодинамічного підходу З. Фрейда, тому стає важливим усвідомленням базисної схеми як певного регулюючого центру моделі поведінки особистості, а також на положенні когнітивної психології про перевагу мислення як центрального моменту регуляції психічного реагування на середовищні події. Можна припустити, що базисна схема - це текст, індукований внутрішнім образом переживання дитинства або повторюваних травмуючих психогенних подій. Інакше кажучи, базисна схема - стереотип, котрий регулює взаємодію індивіда та реального світу. Отже, як когнітивний елемент базисна схема відповідає в семантичному просторі текстові, що описує внутрішній образ - значення, що наповнюють зміст проблеми клієнта. При цьому саме значення не усвідомлюється як таке, а лише описується текстом і наповнюється смисловим переживанням.

За А. Беком, неадаптивні, автоматичні думки виникають рефлексивно, без попередньої рефлексії або міркування. Термін «неадаптивні думки» стосується процесів, несумісних зі здатністю впорюватися з життям, вони порушують внутрішню гармонію, продукують неадекватну, надмірно інтенсивну та хворобливу емоційну реакцію. Інакше кажучи, автоматичні думки - це вербальні фрагменти (асоціації, ментальні образи), що усвідомлюються або перебувають на порозі усвідомлення і викликають негативний емоційний стан. По суті, автоматичні думки індукуються базисною схемою, з одного боку, а з іншого, - зовнішніми подіями. Як когнітивні елементи, автоматичні думки - це акти внутрішньої мови, яка виражається переважно у предикативній формі. Як елементи семантичного простору, вони є ознаками (вербальними фрагментами), які описують внутрішній образ (значення), індуковані взаємодією базисної схеми і зовнішніми середовищними подіями. При цьому базисна схема є своєрідним правилом групування ознак проблемної сфери клієнта в категоріальну структуру.

Означені когнітивні елементи були розглянуті нами з позиції статичного стану, однак для повноти опису когнітивної структури семантичного простору проблеми клієнта слід виявити динаміку взаємодії когнітивних елементів, тому необхідно визначити когнітивні процеси.

У когнітивній психології виділяють два основні когнітивні процеси, досліджувані ще Ж. Піаже як взаємопов'язані елементи, - процеси асиміляції і акомодатії. При асиміляції організм ніби накладає на середовище свої схеми поведінки, при акомодатії

перелаштовує ці схеми відповідно до особливостей середовища. А. Бек виділяє такі когнітивні процеси, що з'єднують автоматичні думки з базисними посиленнями:

- довільні висновки – висновки, що не будуються згідно із реальною дійсністю;
- селективне абстрагування – відбір інформації зовнішнього світу залежно від змісту базисних посилень;
- поляризоване мислення – мислення в термінах «чорне - біле»;
- персоніфікація – співвідношення цілком звичайних стимулів із власним життєвим досвідом, проектування їх на власну особистість;
- максимізація-мінімізація – перебільшення або применшення вагомості події, що відбувається.

Трактування проблеми клієнта як семантичного простору когнітивних елементів дає нам можливість оперувати феноменами, що виникають у процесі консультування на двох основних рівнях. На першому, психосемантичному, рівні ми можемо визначати рівень категоризації полярних ознак, який описує значення проблемної сфери клієнта, а також оперувати доступними значеннями семантичного простору проблеми. На другому, когнітивному, рівні ми можемо визначати текстовий зміст проблеми клієнта, виявляти хибність розумових конструктів клієнта, а також, визначаючи когнітивну структуру проблеми клієнта, реорганізувати і переструктурувати її, використовуючи процеси асиміляції та акомодатії.

Емоційно-афективний рівень ми не виділили як самостійну одиницю аналізу, оскільки афекти притаманні всьому семантичному просторові проблеми клієнта і входять до структури проблемної сфери як чинник категоризації ознак, чинник дезадаптації та чинник обмеження.

Перш ніж перейти до абстрактної форми подання семантичного простору проблеми клієнта, розглянемо когнітивну модель переробки інформації, для того, щоб з'ясувати, яким чином відбувається взаємодія семантичного простору проблеми клієнта і зовнішнього середовища. За когнітивною психологією, мозок переробляє середовищні події (стимули) згідно зі схемою, яка зберігає уявлення людини про себе і про зовнішній світ, які вибудувалися на основі минулої інформації. Схеми організовані в міцні утворення (когнітивні настанови) і зберігаються в довгостроковій пам'яті. Часто підкріплювані схеми відзначаються високою стабільністю, їх надто важко змінити. Когнітивні процеси, такі як асиміляція і акомодатія (пов'язані зі схемами), переводять інформацію на поверхневий рівень когнітивних подій (внутрішніх монологів, думок, усвідомлених ментальних образів). Когнітивні події взаємодіють з поведінковими реакціями на середовищні події. Скажімо, коли пацієнт, хворий на агорафобію, потрапляє до переповненого людьми місця, активізується схема небезпеки, що зберігається в довгостроковій пам'яті. Схема небезпеки продукує когнітивні події - негативні передбачення, внутрішні монологи на тему власної нездатності приборкати ситуацію, ментальні образи іпохондричного змісту. Ці когнітивні події запускають поведінку уникнення, у свою чергу зміцнюють початкові когнітивні настанови.

Зрозуміло, що подана модель є спрощеною схемою переробки інформації, де сама інформація про зовнішні середовищні події проходить крізь своєрідний фільтр або, інакше кажучи, образ світу, сформований із перцептивних, категоріальних і вербальних компонент, поданих в абстрактній формі у вигляді схеми. Зміна образу світу метафорично змінює сам світ для суб'єкта, інакше кажучи, змінюється схема пізнання та взаємодії суб'єкта з суб'єктом.

Використовуючи когнітивну модель переробки інформації стосовно проблеми клієнта, можна відзначити схожість когнітивної структури семантичного простору проблеми клієнта з основними елементами моделі переробки інформації. Це певною мірою

пов'язано з тим, що, по-перше, сприйняття реальності – це не є самою реальністю. Образ реальності, що виникає у клієнта, схильний до природних обмежень з боку його сенсорних функцій – зору, слуху, дотику, нюху тощо. По-друге, інтерпретації сенсорних відчуттів клієнта залежать від таких когнітивних процесів, як інтеграція і диференціація стимулів. Ці інтерпретації можуть бути хибними, оскільки фізіологічні і психологічні процеси можуть змінювати сприйняття та оцінку реальності.

Зіставляючи модель переробки інформації і структуру семантичного простору проблеми клієнта у когнітивному аспекті, варто виділити схожі динамічні процеси: когнітивні елементи (базисна схема і автоматичні думки) поєднують між собою когнітивні процеси. Однак, якщо в моделі переробки інформації враховуються лише два основних процеси – асиміляція та акомодация, – то в нашому випадку, розглядаючи проблемну сферу клієнта, беруться до уваги також розроблені А. Беком когнітивні процеси, що спотворюють переробку інформації.

Розглянувши динаміку переробки інформації, можемо змодельовати проблему клієнта у вигляді семантичного простору з когнітивною структурою в динамічному аспекті. Звичайно, обмежуючись формальною моделлю семантичного простору проблеми клієнта, ми абстрагуємось від конкретного змісту, проте така модель сприятиме конструюванню психологом-консультантом способу психологічного впливу.

Центральним ядром семантичного простору проблеми клієнта є значення (внутрішній образ) проблеми, яке продукує текст (базисну схему) і вербальні фрагменти (автоматичні думки). Сам внутрішній образ не усвідомлюється в чистому вигляді, і говорячи про його зміст, ми можемо судити про нього лише з продукуваних ним елементів. Внутрішній образ проблеми еквівалентний юнгіанському архетипу, що є апіорі неусвідомлюваним у чистому вигляді, а представлений у свідомості у вигляді форми: символу або метафори. Якщо заглибитися в дослідження внутрішнього образу проблеми, то цілком імовірно, можна зіткнутися з архаїчними несвідомими матрицями. Доречно згадати принагідно з цим дослідженням несвідомого з допомогою ЛСД С. Грофа, котрий виявив так звані картографічні рівні свідомості: базові перинатальні матриці й трансперсональні рівні несвідомого.

Продукований внутрішнім образом текст (базисна схема) - це певне правило, за яким відбувається адаптація та реагування клієнта на зовнішній світ. Зрозуміло, що базисна схема імпліцитно містить як когнітивну настанову, так і емоційне переживання, тобто наповнює афектом увесь семантичний простір, відбираючи стимули зовнішнього середовища, схожі за афектним забарвленням. Базисна схема не завжди усвідомлювана, тому на порозі або в полі свідомості лежать вербальні фрагменти: автоматичні думки, внутрішні монологи та ментальні образи. Поверховий рівень і базисну схему поєднують когнітивні процеси, що спотворюють переробку інформації відповідно до базисної схеми. Інакше кажучи, клієнт, отримуючи інформацію про реальну ситуацію, не сприймає стимули зовнішнього середовища згідно з реальним станом, а відповідно до базисної схеми. Когнітивні процеси спотворюють інформацію і продукують автоматичні думки (когнітивні події) негативного характеру, при цьому підвищуючи інтенсивність афекту, закладеного в базисній схемі, тим самим роблячи поведінку суб'єкта неадаптивною і емоційно нестерпною для нього.

Отже, семантичний простір проблеми клієнта обмежується внаслідок таких чинників:

- базисної схеми – когнітивної настанови, згідно з якою відбувається переробка інформації;
- когнітивних процесів, що спотворюють переробку інформації відповідно до глибинної схеми та індукують поверхневі когнітивні події (думки, внутрішні монологи, ментальні образи);

- афекту, закладеного у базисній схемі у вигляді емоційного переживання, який наповнює увесь семантичний простір проблеми клієнта.

Із зазначеного стає очевидним, що психологічний вплив, який здійснює психолог в процесі психологічного консультування, змінює семантичний простір проблеми клієнта, у результаті чого відбувається перетворення базисної схеми та усунення афективної насиченості, що, зрештою, допомагає психологу у вирішенні проблеми клієнта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горностай П.П., Васильковская С.В. Теория и практика психологического консультирования. – К.: Наукова думка, 1996. – 255 с.
2. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. – М.: Мысль, 1997. – 280 с.
3. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 207 с.
4. Шмелев А.Г. Психологическая обусловленность индивидуальных различий в понимании значения слова // Исследование проблемы речевого общения / Под ред. Петренко В.Ф. – М.: МГУ, 1989. – 250 с.
5. Бек А. Техники когнитивной психотерапии // Московский психотерапевтический журнал. – 1996. – № 3. – С. 49-68.
6. Бек А. Когнитивна терапия депрессий // Московский психотерапевтический журнал. – 1996. – № 3. – С. 69-92.
7. Эллис А. Когнитивный элемент депрессии // Московский психотерапевтический журнал. – 1994. – № 1. – С. 14-29.

УДК 37.018.262 : 341.231.14 – 053.2

ЗМІСТ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ З БАТЬКАМИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАВ ДИТИНИ

Шевченко Н.Ю., к. пед. н., асистент

Запорізький національний університет

У статті розкривається зміст просвітницької роботи щодо формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини відповідно до трьох компонентів: когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового.

Ключові слова: просвітницька робота, просвітницька робота з батьками, права дитини.

Шевченко Н.Ю. СОДЕРЖАНИЕ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ С РОДИТЕЛЯМИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ОСОЗНАННОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРАВАМ РЕБЕНКА / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье раскрывается содержание просветительской работы по формированию осознанного отношения родителей к правам ребенка в соответствии с тремя компонентами: когнитивного, эмоционально-мотивационного и поведенческого.

Ключевые слова: просветительская работа, просветительская работа с родителями, права ребенка.

Shevchenko N. U. THE CONTENTS OF EDUCATIONAL WORK WITH PARENTS BY FORMING OF PARENTS CONSCIOUS ATTITUDE TO CHILDREN RIGHTS / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The article consist of the description the contents educational work with parents by forming of parents conscious attitude to children rights in three components: the cognitive, the emotional-motivational and the behavioral.